

РУШНИКИ УКРАЇНЦІВ НИЖНЬОГО ПОДУНАВ'Я: ТРАДИЦІЇ І ІНОВАЦІЇ

Предметом дослідження є традиційні рушники населення Нижнього Подунав'я. Визначена регіональна специфіка українських рушників, простежені новації і запозичення в орнаментіці.

Ключові слова: традиція, рушник, орнамент, Нижнє Подунав'я.

Етнічній культурі притаманна варіативність – наслідок дії різноманітних чинників. Це природній процес розвитку етносу та його культури. Разом з тим, кожний варіант є унікальним утворенням, оскільки він формується в специфічних умовах певного регіону. Нижнє Подунав'я – транскордонний, полікультурний і поліетнічний регіон – один із таких. Але він особливий так як його розділяє велика природна «перешкода» – ріка Дунай. Часті річки розглядають як рубіж, що розділяє, та однозначно, принаймні з IV тис. до н.е., Дунай не був нездоланною перешкодою для місцевого населення, оскільки на лівому і на правому березі проживали носії однієї культури. Таким було населення так званої культури Гумельниця і перелік можна продовжити. Тобто, вже з давніх часів тут зароджується і розвивається традиція співіснування представників різних культур і релігій. Вона не зникла зі зміною етносів, адже частина населення залишалась і передавала надбання досвіду мирного співіснування. Тому, в таких поліетнічних регіонах вивчення розвитку традиційних культур як минулих часів, так і сьогодні не втрачає актуальності.

На початку XXI ст. у Нижньому Подунав'ї, як і раніше, мирно співіснують представники різних етносів. На румунській території компактно розселені українці, старовіри, на українських землях проживають болгари, молдавани, старовіри. Кожне із названих етнічних утворень репрезентоване відповідним етнокультурним комплексом – варіантом традиційної культури. Виокремлено його і в українців¹.

Останнім часом увага до вивчення варіативності культур зростає і не тільки до специфічних ознак етнокультурного варіанту, але й до розуміння процесу його формування. Ці питання можна з'ясовувати, досліджуючи орнаментіку українських рушників.

У Нижньому Подунав'ї автором зібрано 60 рушників із сіл правого берега Дунаю – українських Верхнього Дунавця, Нижнього Дунавця, Сфинту Георге (в українській традиції Катирлез), Мурігйола (укр. Муругіль), Караорману, румунських (для порівняння) Махмудії, Бейбуджака (Плогу). З українського берега Дунаю зібрані вироби в українських селах Кислиця, Першотравневе, Шевченкове, молдавських (для порівняння) Дмитрівка, Утконосівка, Плавні.

Рушники використовували у побуті і обрядових діях. У с.Шевченкове найтоншими, найбілішими рушниками обрамляли ікони. Їх і називали «божники». Рушниками із льону на весіллі перев'язували старостів, хрещених (батька й матір), кумів. Конопляними втиралися. Їх називали «втирачі», «стирачі».

Порівняльний аналіз виробів вказує на наявність спільного і відмінного. У виборі і використанні сировини, технології ткацтва виробів більше спільного, ніж відмінного. І на лівому, і на правому берегах рушники ткали з конопляних, бавовняних, лляних та шовкових ниток – залежно від традиції, успадкованої від дідів-прадідів, чи запозиченої від сусідів.

Період висівання волокнистих рослин за народним календарем у Буджаку і Добруджі був досить тривалим – від Благовіщення (25 березня за ст.ст.) до середини червня. Намагались сіяти на повний місяць, після теплового рясного дощу.

Стебла конопель без насіння – їх називали «плоскінь» – збирали у серпні, а «матірку» залишали, для дозрівання насіння. Зібрані стебла в'язали у невеличкі снопи – «горстки», вимочували у воді і в кінці літа, після «гармановки» – обмолоту збіжжя – спеціальним пристроєм («бительні») подрібнювали та відділяли волокно («клоччя»). Довге волокно

змотували у «гукولی». Це високоякісна сировина. З неї виготовляли нитки для «основи», полотно для одягу і рушників.

Нитки для ткання рушників ретельно готували – відбілювали, фарбували, розподіляли на «пасма». Процес відбілювання був тривалим. Спочатку нитки замочували у попелі. Потім промивали, сушили і знову замочували у розчині вапна, а взимку загортали пряжу у сніг на 1-2 тижні.

Для кожного виробу готували певну кількість ниток. Для цього користувалися традиційною системою лічби – 3 нитки – це чисниця, а 30 ниток – пасмо.

У 50-х роках ХХ століття в Нижньому Подунав'ї вирощували бавовну і з'явилися рушники з домотканних бавовняних ниток. У 50-60-х років ХХ ст. поширюється практика ткання рушників з бавовняних ниток (№10) фабричного виробництва.

В українців Нижнього Подунав'я в Румунії поширеним було ткання рушників із шовкових ниток. Добували їх із шовкопрядів в домашніх умовах ще в першій половині ХХ ст.

Фарбували нитки у казані. До води додавали квас, щоб фарба „не бралась до рук”. Для фарбування у ХІХ ст. і на початку ХХ ст. ще користувалися природними барвниками, але поступово переходили на хімічні.

За народним повір'ям, підготовку до ткання розпочинали у вівторок, середу чи четвер. Ніколи не розпочинали у понеділок та суботу. У селі Шевченкове є приказка: «Субота – не робота: побригаться, помитися і у дзеркало подивитися». «Понеділок – день важкий»².

Ткали рушники на верстаті. Їх виготовляли майже в кожному селі, де займалися ткацтвом. Ткацькі верстати в українських, румунських, молдавських селах мало чим різняться. У Шевченковому верстат складається з двох «конів», двох «поперечок», двох «навоїв», двох дерев'яних з карбами коліщат, планки («штап»), «шинки», «начиння», «трості», «ляда» («ярмо»), «качалки», на якій зав'язується край ниток, «підніжок». Отже, українці, румуни, молдовани, старовіри дотримувалися традиційної технології виробництва, в якій мало відмінностей.

Значно більше відмінностей в орнаментиці.

Практично всі рушники, навіть ті, якими втирались, прикрашалися різноманітними орнаментами – тканими і вишиваними. Вони мають різні назви. Так орнамент у вигляді різнокольорових смуг у с. Шевченкове називають «узор» «шари». Існувало велике розмаїття орнаментальних мотивів – «на вічка», «на кружки», «на шашки», «пасочки», «у сосонку», «кіскою» та ін.

Потрапивши в особливі природні умови Дельти, українці втратили можливість продовження багатьох господарських традицій, у тому числі можливість вирощувати таку необхідну для ткацтва культуру як коноплі. Натомість запозичили поширене у цій місцевості виробництво рушників з шовкових ниток. І не тільки в дельті Дунаю, але й на лівому березі ріки. Практично всі рушники, зібрані нами в українських селах дельти Дунаю, зіткані із шовку. Українці опанували виготовлення шовкової нитки в домашніх умовах і забезпечували потреби у цій сировині власними силами³. Використовували шовкові нитки і в українських селах лівого берега Дунаю. Але на лівобережжі традиція виготовлення конопляних рушників залишилась стійкою принаймні до середини ХХ ст.

Та в цілому обсяги ткацтва суттєво зменшилися. Скоротилася номенклатура виробів насамперед в селах Дельти. На лівому березі вона була більш репрезентативною завдяки різноманітнішій сировинній базі (коноплі, шовк, бавовна), зв'язків з молдавським населенням, у якого ткацтво завжди знаходилося на високому рівні. Але порівняно з Північно-Східним Поділлям – частиною сусідньої історико-етнографічної області (Поділля) – та Молдовою, обсяги виробництва рушників на лівому березі Нижнього Дунаю вже в першій половині ХХ ст. суттєво скорочуються, хоча виготовляли їх тут більше, ніж в селах Дельти.

В орнаментиці виробів з лівого і правого берегів Дунаю також більше відмінностей, ніж спільного. До спільного слід віднести надбання, що з'явилися в результаті взаємозв'язків. Це деякі однакові мотиви в орнаментальних системах кожної з названих груп. Їх можна вважати надетнічними. Одним з найбільш відомих є «дерево життя» («вазон», «світове дерево») (фото 4,5), прямі і ламані лінії, трикутники, ромби. І хоча вказані мотиви існували в орнаментиці виробів населення ще до їхньої появи у Нижньому Подунав'ї, вони вказують на чинник міжетнічної взаємодії.

При цьому, переважна більшість рушників етнічних груп регіону не втрачають етнічної виразності і локальної специфіки. Вони і репрезентують відмінності (фото 1-3).

Відмінності в орнаментіці – синтез традиційного і запозиченого. Особливу увагу привертає унікальна рослинна орнаментика – своєрідний маркер українських рушників румунської частини дельти Дунаю. Це мотив «квітка» (троянда) чи «плід» (яблуко, вишня) (фото 6,7). Композиційно квіти розміщені на тлі рушника в лінію по обидва кінці виробу, як і належить орнаментувати рушники, відомі в історіографії під назвою «плечові». Квіток у лінійному порядку по декілька. Такий композиційний прийом використовувався в Україні, зокрема в Південно-Східному Поділлі. Рушники з аналогічною орнаментикою відомі в межах степової Одещини, однак виготовлені вони були в кінці XIX ст. і завезені переселенцями до Буго-Дністровського межиріччя з Наддніпрянщини (фото 8).

У Буджаку подібні мотиви у такому ж композиційному вирішенні можна бачити у молдован, гагаузів.

Питання походження і утвердження цього мотиву в орнаменті, його етнічна атрибуція потребують окремого дослідження. За типологічними ознаками його можна віднести до «брокерівських троянд», досить популярних на теренах України у кінці XIX – першій половині XX ст. Однак у такому композиційному варіанті на рушниках він уже в першій половині XX ст. в українців порубіжжя Степу і Лісостепу зустрічається не часто. У молдован і гагаузів Буджака цей мотив не набув поширення, хоча зафіксований у виробках навіть другої половини XX ст., причому у більшій кількості, ніж в українців Південно-Східного Поділля. І лише на рушниках в українських селах румунської Дельти зазначений тип є домінуючим. Квітку ткали і вишивали на рушниках на початку XX ст. На той час цей мотив утвердився як традиційний і проіснував до 1970-х років (фото 9,10), коли виготовлення рушників припиняється.

На рушниках із сусідніх румунських сіл мотив «квітка» існує як виняток. Вироби з таким орнаментом потрапили до румунів у готовому вигляді (фото 11). Ймовірно, відіграв вирішальну роль фактор неприйняття «чужого».

Це ж стосується і румунських рушників з геометричним орнаментом, завезеним в українські села. Тобто, стійкість власної традиції в українців стримувала запозичення. До того ж, відсутність відповідних навичок і умінь виготовлення достатньо складних геометричних композицій румунських рушників також не сприяла поширенню новацій. Ще однією із причин слід вважати занепад традиції виготовлення рушників. І все ж, використання мотиву «квітка» в орнаментіці румунських рушників має місце, однак орнаментальні композиції, при цьому, не втрачають румунської специфіки і відрізняються від українських (фото 12,13).

Таким чином, рушники, як традиційно-обрядовий атрибут і предмет домашнього вжитку, виготовляли у кожному селі регіону. За достатньо виразною і репрезентативною орнаментикою можна виділити принаймні три групи виробів.

Для першої властиві традиційні системи орнаментів. Майстрині дотримувались усталених традицій і такі орнаменти відображають етнічну специфіку кожної етнічної групи. Велику кількість рушників цієї групи знаходимо в молдавських і румунських селах, українських поселеннях лівого берега Дунаю.

Окрему групу утворюють рушники з українських сіл румунської частини дельти Дунаю. В умовах, що обмежували можливості контактів з населенням сусідніх регіонів, утвердився мотив «квітка». В українців Дельти він є основою композиції, або існує самостійним елементом без будь яких інших доповнень і репрезентує унікальний орнаментальний комплекс (фото 6,7).

Третю групу репрезентують рушники з орнаментикою, яка утворилася як результат запозичень. Інколи навіть постає проблема визначення етнічної приналежності таких виробів. Мотиви «Дерево життя», «Світове дерево», «Вазон», геометричні елементи в орнаментах стали «надетнічними» в цьому полікультурному середовищі. Та це питання потребує окремого розгляду в контексті дослідження міграційних процесів XIX – першої половини XX століття.

Фото1. Село Караорман. Фрагмент українського рушника. Бамбак. Початок 1950-х років

Фото 3. Село Дмитрівка. Рушник молдавський. Шовк, бамбак. Виготовлено у 1935-1940 рр.

Фото 2. Село Зебіл. Рушник румунський. Шовк, бамбак. Початок 1950-х років

Фото 4. Село Кислиця. Фрагмент рушника

Фото 5. Село Утконосівка. Рушник.

Фото 6. Село Караорман. Фрагмент рушника.
Виготовлений в 1950-х роках.

Фото 7. Село Нижній Дунавець. Виготовлено 1920-30-х роках.

Фото 8.

Фото 9. Село Верхній Дунавець. Шовк, бамбак.
Виготовлено в 1940-х рр.

Фото 10. Село Верхній Дунавець. Рушник. Бамбак.
Виготовлено в 1940-х роках

Фото 11. Село Махмудія. Рушник. Інформація відсутня

Фото 13. Село Зєбіл. Рушник румунський. Шовк, бамбак.
Виготовлено на початку 1950-х років

Фото 12. Село Махмудія. Рушник. Шовк, бамбак.
Виготовлено у 1918-1920 роках

- 1 Кушнір В.Г. Нижньодунайський варіант традиційної культури українців // Іван Франко і Буковина: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Іван Франко і Буковина». Чернівці, 23 вересня 2006 р. - Чернівці: Прут, 2006.- С.310-316.
- 2 Польові дослідження автора.
- 3 Кушнір В.Г. Українці за Дунаєм.- Одеса, 2002.- С.41.

Вячеслав Кушнір

Рушники українцев Нижнего Подунавья: традиции и инновации

Предметом исследования являются традиционные рушники жителей Нижнего Подунавья. Очерчена региональная специфика украинских рушников, изучены новации и заимствования в орнаменте.

Ключевые слова: традиция, рушник, орнамент, Нижнее Подунавье.

Viacheslav Kushnir

Towels of Ukrainians from the Lower Danube Region: Traditions and Innovations

The subject of research is traditional towels of the Lower Danube population. Peculiar regional features of Ukrainian towels are identified, innovations and borrowings in their patterns are traced.

Key words: tradition, towel, decoration pattern, the Lower Danube.

